

ISSN 2080-1807

TORUŃSKIE STUDIA BIBLIOLOGICZNE

2016, nr 2 (17)

Irena Gruchała, Małgorzata Stanuła

Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa

Uniwersytet Jagielloński

e-mail: irena.gruchala@uj.edu.pl; malgorzata.stanula@uj.edu.pl

Dokumenty życia społecznego ze zbiorów Biblioteki Polskiej POSK w Londynie jako źródło do badań polskiego życia teatralnego na emigracji

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TSB.2016.022>

STRESZCZENIE: Dokumenty życia społecznego coraz bardziej docenia się jako źródło w badaniach naukowych. Treści zawarte w drukach ulotnych stanowią podstawowy lub uzupełniający element badań nad historią lub aktywnością społeczeństwa. W piśmiennictwie z ostatnich lat obserwuje się wzrost liczby publikacji przedstawiających zbiory wydawnictw niekonwencjonalnych w bibliotekach. Jednak zasoby bibliotek emigracyjnych są nadal mało znane. W niniejszym artykule scharakteryzowano pod względem formy i treści zbiory dokumentów życia społecznego zgromadzone w Bibliotece Polskiej Polskiego Ośrodka Społeczno-Kulturalnego w Londynie. Zwrócono uwagę na ich naukowe znaczenie w badaniach nad życiem społeczno-kulturalnym polskiej emigracji powojennej w Wielkiej Brytanii. Wskazano na różne możliwe obszary tematyczne badań kultury emigracyjnej z ich wykorzystaniem, w tym na nieocenioną wartość informacyjną i historyczną teatraliów w badaniach polskiego życia teatralnego w Londynie od czasów powojennych aż do chwili obecnej. Za ważne w kontekście prowadzenia wielorakich kwerend i analiz badawczych na podstawie dokumentów życia społecznego uznano szczegółowe i jednostkowe opracowanie formalno-rzeczowe każdego z dokumentów w postaci faktograficzno-bibliograficznej bazy danych (katalogu bibliotecznego).

SŁOWA KLUCZOWE: Biblioteka Polska POSK w Londynie, dokumenty życia społecznego, polska kultura emigracyjna, polski teatr emigracyjny.

Dokumenty życia społecznego – wprowadzenie

Gromadzone w bibliotekach materiały nazywane *dokumentami życia społecznego* (dalej: dżs) odnoszą się do pozycji bardzo różnorodnych pod względem formy i treści, co powoduje, że trudno oddać ich cechy w jednej definicji. Najnowsza z nich, występująca w *Podręcznym słowniku bibliotekarza* z 2011 r., określa je jako

materiały biblioteczne o charakterze informacyjnym, normalizacyjnym, propagandowym, reklamowym, które są wynikiem działalności społecznej instytucji lub organizacji, posiadają krótkotrwałą wartość użytkową (służą doraźnej potrzebie), odzwierciedlają przejawy współczesnego życia, np. prospekty, plakaty, cenniki, ulotki, księgi adresowe, telefoniczne¹.

Cytowana definicja podaje zaledwie kilka przykładów dokumentów należących do omawianej grupy. W polskich bibliotekach gromadzi się ok. 99 rodzajów dżs-ów², a encyklopedia opublikowana w 2000 r. w Londynie pod tytułem *The Encyclopedia of Ephemera* wymienia aż 555 ich rodzajów³. Słowo *ephemera* – występujące w tytule tej publikacji – zwraca uwagę na zagraniczny odpowiednik polskiego określenia *dokumenty życia społecznego*. Znajduje to potwierdzenie w słowniku Języka Haseł Przedmiotowych KABA, który podaje w hasłach ujednoczonych aktualnie stosowane terminy i ich ekwiwalenty w innych językach⁴. Odpowiednikiem hasła ujednoczonego *dokumenty życia społecznego* w języku francuskim jest *publications éphémères*, a angielskim *printed ephemera*.

¹ *Dokumenty życia społecznego*, [w:] *Podręczny słownik bibliotekarza*, oprac. G. Czapnik, Z. Gruszka przy współpracy H. Tadeusiewicz, Warszawa 2011, s. 70.

² A. Firlej-Buzon, *Dokumenty życia społecznego w teorii i praktyce bibliotekarskiej w Polsce*, Warszawa 2002, s. 182.

³ A. Firlej-Buzon, *Druki ulotne i okolicznościowe jako źródło do badań dziejów i kultury Dolnego Śląska lat 1945–1956*, Wrocław 2013, s. 18.

⁴ *Słownik Języka Haseł Przedmiotowych KABA* [online] [dostęp 31 lipca 2016]. Dostępny w World Wide Web: http://centrum.nukat.edu.pl/indeks.php?option=com_nuslawkaba&temid=157.

Oznacza to, że w opisach rzeczowych dokumentów tworzonych w języku francuskim lub angielskim występuje termin ze słowem *ephemera* zapożyczonym z greckiego⁵. Określenie *efemerydy* jest terminem najszerszym, nadrzędnym i najbardziej popularnym⁶.

W publikacjach na temat dokumentów życia społecznego nazywa się je zamiennie drukami ulotnymi, efemerydami, publikacjami ulotnymi, wydawnictwami niekonwencjonalnymi oraz niekonwencjonalnymi materiałami bibliotecznymi. Również w niniejszym artykule używa się kilku określeń.

Dokumenty życia społecznego coraz bardziej docenia się jako źródła w badaniach naukowych, chociaż na tę ich wartość zwracano uwagę już od dawna⁷. Fachowe encyklopedie z lat 70. XX w. w hasłach poświęconych dokumentom życia społecznego również o tym mówią⁸. Aneta Firlej-Buzon, znawczyni problematyki związanej z dżs-ami, w monografii zatytułowanej *Dokumenty życia społecznego w teorii i praktyce bibliotekarskiej* stwierdziła:

Obecnie nie ulega wątpliwości, iż publikacje takie jak: afisze, plakaty, jednodniówki, ulotki, regulaminy, gazetki, zdjęcia, plakaty oraz obwieszczenia władz stanowią cenne źródła informacji. Zawarte w nich wiadomości są często efemeryczne, unikatowe oraz niedostępne w innych materiałach. Dokumenty niekonwencjonalne w formie i treści są niezwykle wdzięcznymi formami przekazu, gdyż wiernie, autentycznie, niekiedy naturalistycznie odzwierciedlają życie gospodarcze, społeczne, polityczne, naukowe i kulturalne⁹.

⁵ Greckie słowo *ephemeris* oznaczało pamiętnik lub kalendarz, w tym znaczeniu było używane w Anglii do końca XVII w., por. A. Firlej-Buzon, *Dokumenty życia społecznego w Wielkiej Brytanii*, „Bibliotekarz” 1999, nr 9, s. 7–9.

⁶ Tamże, s. 7.

⁷ W przeszłości pisali o tym Joachim Lelewel i Karol Estreicher starszy. Lelewel zwracał uwagę na wiarygodność dokumentów powstających blisko czasu i miejsca wydarzenia, natomiast Estreicher starszy nazywał je „dojutrkami”, które uważnemu człowiekowi podsuną myśli o ogólnym stanie umysłowym kraju, a także rozwoju poglądów i stosunków społecznych, por. A. Firlej-Buzon, *Dokumenty życia społecznego w teorii...*, s. 19–20.

⁸ *Encyklopedia wiedzy o książce*, pod red. A. Birkenmajera, B. Kocowskiego, J. Trzynałdowskiego, Wrocław 1971, s. 537 oraz J. Cygańska, *Dokumenty życia społecznego*, [w:] *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, kom. red. K. Głombiowski, B. Świdorski, H. Więckowska, Wrocław 1976, s. 101.

⁹ A. Firlej-Buzon, *Dokumenty życia społecznego w teorii...*, s. 19.

Treści, których nośnikami są dokumenty życia społecznego, stanowią podstawowy lub uzupełniający element badań nad historią lub aktywnością społeczeństwa. Wykorzystuje się je również w badaniach nad kulturą, także w obszarach szczegółowych, takich jak życie teatralne. To ostatnie pojęcie objaśnił bardzo prosto teatrolog Emil Orzechowski: „jest to życie, jakie wytwarza w sobie, i wokół siebie, teatr”¹⁰. Zwrócił także uwagę na wartość naukową teatraliów występujących w obrębie dżs-ów¹¹. Podzielił je na trzy grupy: druki przed wydarzenia teatralnego, druki towarzyszące wydarzeniu oraz druki komentujące i dokumentujące wydarzenie. Do grupy pierwszej zaliczył dokumenty pozwalające zbadać, w jakim otoczeniu działał teatr (dokumenty prawne, przyzwolenia autorów i cenzorów, ustalenie miejsca, kwestie bezpieczeństwa itp.), dokumenty określające warunki uczestnictwa widzów (bilety, zaproszenia), a także powiadamiające i zapraszające na spektakl (plakaty, afisze). W grupie drugiej znalazły się przede wszystkim programy teatralne, które dotyczą samego spektaklu. Informują widza o sztuce, jej autorze i wykonawcach, przypominają o sponsorach i patronach. Do trzeciego zespołu należą materiały dokumentujące przebieg wydarzenia teatralnego, również po jego zakończeniu (zdjęcia, relacje i recenzje prasowe). Dokumenty tworzone po spektaklu świadczą o jego recepcji, są świadectwem odbioru wśród publiczności.

Kwerenda w „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej”¹² oraz „Przewodniku Bibliograficznym”¹³ pokazuje, że w XXI w. nadal ukazują się prace historyczne wykorzystujące jako materiał źródłowy teatralia¹⁴. Przykładem takiej publikacji jest książka pt. *200 lat teatru na Targu Węglowym*

¹⁰ E. Orzechowski, *Życie teatralne w świetle towarzyszących mu druków okolicznościowych*, [w:] *Druki ulotne i okolicznościowe – wartości i funkcje*, pod red. K. Migonia, M. Skalskiej-Zlat, A. Żbikowskiej-Migoń, Wrocław 2006, s. 279.

¹¹ Tamże, s. 280.

¹² *Polska Bibliografia Bibliologiczna (1995–)* [online] [dostęp 31 lipca 2016]. Dostępny w World Wide Web: <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=12>.

¹³ *Przewodnik Bibliograficzny (MARC 21, 1973–)* [online] [dostęp 31 lipca 2016]. Dostępny w World Wide Web: <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=23>.

¹⁴ Teatralia badał już Karol Józef Estreicher. Pisząc dzieło *Teatra w Polsce*, wykorzystał afisze, programy, drukowane programmata sceniczne i bilety. Tą drogą podążały kolejne pokolenia historyków teatru, por. A. Firlej-Buzon, *Druki ulotne i okolicznościowe w teorii...*, s. 56–57.

w Gdańsku¹⁵. Obszerny tom jest pokłosiem konferencji pod takim samym tytułem. W referatach przedstawiono wyniki badań m.in. nad repertuarem teatru oraz dotyczące piszących dla niego dramaturgów oraz pracujących w nim ludzi. Wykorzystano zbiory Biblioteki Gdańskiej PAN (bogata kolekcja afiszy teatralnych z XVIII w.), a także zasoby Archiwum Państwowego w Gdańsku. Z kolei Beata Kurek w artykule *Afisze i programy teatralne teatrów krakowskich obrazem życia kulturalnego w XIX w.* korzystała z wiadomości, które znalazła w kolekcji druków związanych z teatrem krakowskim w Bibliotece Jagiellońskiej. Pozwoliło to autorce pokazać rodzaje imprez odbywających się w ówczesnym teatrze, ich repertuar, ceny biletów, liczbę spektakli i występów gościnnych¹⁶. Licznie reprezentowane są prace przedstawiające teatralia należące do zbiorów określonej instytucji. O zbiorach Książnicy Pomorskiej traktuje publikacja napisana z okazji wystawy plakatów: *Teatrologia stosowana – plakat teatralny ze zbiorów Książnicy Pomorskiej*¹⁷. Biblioteka szczyci się kolekcją polskiego plakatu teatralnego, który otrzymuje w ramach egzemplarza obowiązkowego od 1967 r. Wśród autorów afiszy znajdują się nazwiska najwybitniejszych twórców polskiej szkoły plakatu. O teatraliach pisze się jeszcze w innych kontekstach, najczęściej w szerszym ujęciu, traktującym je jako dokumenty życia społecznego. O gromadzeniu m.in. teatraliów w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Krakowie napisała Mariola Michalska¹⁸. Biblioteka ta, podobnie jak wiele innych, selekcjonuje dżs-y. Do kolekcji pozyskuje się przede wszystkim materiały dokumentujące życie kulturalne Krakowa, a następnie województwa małopolskiego. Teatralia zebrane w bibliotece ilustrują działalność współczesnych scen krakowskich, ale znajdują się też dokumenty odnoszące się do teatrów, które przeszły już do historii. Nie brakuje również tekstów o zasadach opracowania dżs-ów. Podstawowe problemy sprowadzają się

¹⁵ *200 lat teatru na Targu Węglowym w Gdańsku*, pod red. J. Ciechowicza, Gdańsk 2004.

¹⁶ B. Kurek, *Afisze i programy teatralne teatrów krakowskich obrazem życia kulturalnego w XIX w.*, [w:] *Zbiory specjalne i regionalia w polskich bibliotekach naukowych i publicznych*, pod red. R. Gazińskiego, Szczecin 2010, s. 209–223.

¹⁷ M. Kurzyńska, *Teatrologia stosowana – plakat teatralny ze zbiorów Książnicy Pomorskiej*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski” R. 45: 2004, nr 3/4, s. 5–15.

¹⁸ M. Michalska, *Pracownia Dokumentów Życia Społecznego w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Krakowie – historia i współczesność*, „Notes Biblioteczny” 2006, nr 2, s. 31–35.

do decyzji, które materiały opracowywać jednostkowo, a które grupowo oraz jak wpisywać dane w strukturę rekordu bibliograficznego. O tym mówi np. artykuł Emilii Słomianowskiej-Kamińskiej *Opracowanie afiszy w Gabinetach Dokumentów Życia Społecznego Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie – propozycje*¹⁹. Publikowane są również katalogi dokumentów życia społecznego, w których wyodrębnia się teatralia. Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie wydała ich kilka. Tom czwarty zatytułowany *Katalog dokumentów życia społecznego 1918–1939* zawiera jednostkowe opisy teatraliów w poddziale *Teatr i film* należącym do działu głównego *Sztuka i Muzealnictwo*.

Niniejszy artykuł chce zwrócić uwagę na dokumenty życia społecznego znajdujące się w bibliotekach organizowanych przez Polaków za granicą²⁰, a przede wszystkim ukazać potencjał naukowy dzs-ów z Biblioteki Polskiej działającej przy Polskim Ośrodku Społeczno-Kulturalnym w Londynie. Najwięcej miejsca poświęcono charakterystyce teatraliów, które mogą służyć jako źródło do badań historii polskiego teatru emigracyjnego.

Charakterystyka formalna i treściowa dokumentów życia społecznego w Bibliotece Polskiej POSK w Londynie

Bibliotekę Polską w Londynie powołali uchodźcy z kraju ogarniętego wojną na przełomie lat 1942/1943²¹. Na stronach jubileuszowej publikacji upamiętniającej 50 lat działalności Biblioteki Polskiej czytamy zna-

¹⁹ E. Słomianowska-Kamińska, *Opracowanie afiszy w Gabinetach Dokumentów Życia Społecznego Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie – propozycje*, „Archeion” t. 45: 2003, s. 156–166.

²⁰ Takimi zbiorami szczyli się Biblioteka Polska w Paryżu, utworzona w 1838 r. wśród emigrantów po powstaniu listopadowym. Obecnie to jedna z najbogatszych bibliotek poza granicami Polski, a liczba druków ulotnych w niej przechowywanych wynosi 30 tys., por. L. Biliński, *Biblioteka Polska nad Sekwaną*, Warszawa 2009, s. 10–11. Dzs-y gromadzą również znacznie młodsze biblioteki emigracyjne, np. powstała w 1960 r. Biblioteka Polska im. Jana Domeyki w Buenos Aires, por. O. Giwer, M. Bryszewska, *Biblioteka Polska im. Jana Domeyki w Buenos Aires*, „Biuletyn EBIB” [online] 2006, nr 8 [dostęp 31 lipca 2016]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.pl/2006/78/a.php?giwer>.

²¹ A. Seweryn, *Funkcjonowanie polskiej książki za granicą na przykładzie działalności wybranych bibliotek Londynu*, [w:] *Biblioteki polskie za granicą*, pod red. M. Kalczyńskiej, D. Sieradzkiej, Katowice 2007, s. 56–60.

mienne słowa o jej początkach: powstawała w obliczu „głodu polskiego słowa drukowanego w pierwszych latach wojny”²², a jej założycielem była „żołnierska emigracja niepodległościowa”²³. Po okresie burzliwych przemian, kolejnych restrukturyzacjach i zmianach nazwy, zmaganiu się z problemami organizacyjno-prawnymi i finansowymi Biblioteka Polska działa przy Polskim Ośrodku Społeczno-Kulturalnym w Londynie (dalej: POSK), od 1977 r. do chwili obecnej mieści się w jego gmachu przy King Street w dzielnicy Hammersmith.

Biblioteka Polska POSK jest jedną z najbogatszych placówek emigracyjnych pełniących funkcje biblioteki naukowej i publicznej. Gromadzi m.in. dokumenty odzwierciedlające życie społeczne, kulturalne, polityczne i naukowe emigracji niepodległościowej. W 2005 r. przy udziale Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego podjęto prace klasyfikacyjne i katalogowe nad zbiorami dżs-ów, szacując ich ówczesną liczbę na ok. 10 tys. jednostek²⁴. Aktualnie materiały te przechowywane są w układzie rzeczowym w stu pudłach, a w obrębie danego działu tematycznego uszeregowane są w alfabetycznym bądź chronologicznym porządku. Ich opisy systematycznie wprowadza się do katalogu komputerowego. W roku 2013 liczba opracowanych pozycji w bazie wyniosła 3896²⁵. Zasób biblioteczny tworzą głównie dżs-y wydane po 1945 r., ale w posiadaniu Biblioteki są także dokumenty wcześniejsze, w tym przedwojenne i z XIX w. Przewagę liczebną mają dokumenty wydane w Wielkiej Brytanii, a zwłaszcza w Londynie. Mniej liczne i mniej kompletne są druki ulotne spoza Wielkiej Brytanii, dotyczące polskiej emigracji we Francji, Włoszech, Holandii, a poza Europą

²² S. Kossowska, *Na początku*, [w:] *Biblioteka Polska w Londynie: 1942–1992*, komitet red. Z. Jagodziński i.in., Londyn 1993, s. 67.

²³ S. Zaremba, *Słowo wstępne*, [w:] tamże, s. 1.

²⁴ W artykule wykorzystano doświadczenia i materiał badawczy zebrany w trakcie realizacji projektu naukowo-dydaktycznego „Promocja i dokumentacja dziedzictwa polskiej kultury w Wielkiej Brytanii”. Projekt realizowany był w latach 2005–2009 równolegle w dwóch instytucjach polonijnych: w Bibliotece Polskiej POSK i w Studium Polski Podziemnej w Londynie. O założeniach i efektach projektu zob. artykuł: M. Stanuła, *Promocja i dokumentacja dziedzictwa polskiej kultury w Wielkiej Brytanii*, [w:] *Przenikanie i rozpowszechnianie idei oraz doświadczeń. Zagadnienia międzynarodowego bibliotekoznawstwa* [CD-ROM], red. M. Kocójowa, Kraków 2007, s. 107–111.

²⁵ D. Platt, *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Polskiej – POSK w Londynie za rok 2013* [online] [dostęp 31 lipca 2016]. Dostępny w World Wide Web: http://posk.org/c5/files/3414/1449/5307/SPRAWOZDANIE_2013.pdf.

głównie w Stanach Zjednoczonych. Zbierane są również dokumenty wydane w Polsce, dotyczące brytyjskiej Polonii. Zasięg językowy omawianego zbioru wyznaczają głównie języki polski i angielski. Do rzadkości należą dokumenty w innych językach, np. rosyjskim, duńskim, szwedzkim, niemieckim, francuskim czy słowackim.

Zasób dżs-ów Biblioteki Polskiej POSK jest mocno zróżnicowany pod względem formy. Niektóre z nich bardzo odbiegają od typowych cech wydawniczych. Druki ulotne (np. foldery, ulotki reklamowe) zazwyczaj nie przekraczają czterech stron objętości, najczęściej są anonimowe, służą celom informacyjnym lub propagandowym, ich przeznaczenie jest doraźne, krótkotrwałe. Z kolei akcydensy, do których zalicza się druki okolicznościowe, utylitarne (np. afisze, bilety, formularze, naklejki, nekrologi i inne obwieszczenia, plakaty, zaproszenia, znaczki), zwykle zajmują jedną stronę karty. W zbiorach występują również dżs-y reprezentujące typowe cechy wydawnicze książek i broszur. W tym wypadku o przydziale do tej grupy decyduje nie tyle forma, co treść publikacji. Mieszczą się w niej np. katalogi wydawnicze, katalogi wystaw, kalendarze, obszerne programy teatralne i statuty. Oprócz tego w Bibliotece zbiera się pocztówki, proporczyki, zdjęcia i wycinki z gazet.

Różnorodności form odpowiada różnorodność tematyczna dżs-ów. Dotyczą one bowiem wielu dziedzin życia społeczno-kulturalnego, co ukazują nazwy piętnastu działów tematycznych klasyfikacji. Ów podział ulega rozbudowie w trakcie bieżącego gromadzenia i kompletowania publikacji ulotnych. Obecnie schemat klasyfikacyjny dżs-ów Biblioteki Polskiej POSK przedstawia się następująco:

1. Wydawnictwa i księgarnie emigracyjne i brytyjskie, osoby prywatne (katalogi).
2. Biblioteki, muzea i archiwa.
3. Kościół i religia.
4. Partie i ugrupowania polityczne.
5. Organizacje wojskowe i kombatanckie.
6. Organizacje, instytucje, fundacje i stowarzyszenia emigracyjne i polonijne.
7. Nauka i szkolnictwo.
8. Medycyna (lekarze, przyrodnicy itp.).
9. Kultura (poddziały: Sztuka, Muzyka, Film i inne media, Teatr, Zespoły taneczne i festiwale folklorystyczne, Literatura, Sport).

10. Varia (wydarzenia, manifestacje).
11. Materiały biograficzne (spotkania, wieczory autorskie, ludzie kościoła, filmu, teatru).
12. II wojna światowa.
13. Polska – historia (obchody, odczyty).
14. Reklamy.
15. Urzędy Rzeczypospolitej Polskiej.

Bogactwo i różnorodność materiału przyporządkowanego do działów nie pozwala na jego pełne omówienie w niniejszym artykule²⁶. Z wielu tematów wybrano teatralia zaklasyfikowane do działu *Kultura*. Przeprowadzone analizy zmierzają do ukazania dokumentów życia teatralnego jako materiału źródłowego w badaniach polskiego życia teatralnego na emigracji. Ograniczono się do przeglądu dokumentów związanych

²⁶ W dziale pierwszym klasyfikacji zgromadzono materiały odnoszące się do działalności 70 emigracyjnych instytucji wydawniczych i księgarskich. Mogą być one wykorzystane w badaniach bibliologicznych, a także w poznawaniu życia naukowego i intelektualnego emigracji. Historycznie ważnym problemem byłoby zbadanie emigracyjnej działalności wydawniczo-księgarskiej z okresu politycznych i cenzuralnych ograniczeń wydawniczych w Polsce. Dżs-y należące do działu czwartego, dokumentujące istnienie i aktywność kilkudziesięciu (ok. 30) partii i ugrupowań politycznych oraz kilkudziesięciu (ok. 30) organizacji wojskowych i kombatanckich rzucają nieocenione światło na problematykę emigracyjnej i polonijnej działalności w sferze polityki oraz na zagadnienia związane z okupacją i wczesną powojenną historią Polaków na emigracji. Cennym źródłem informacji oraz materiałem badawczym w obszarze działań i inicjatyw społecznych są bez wątpienia dokumenty wydane przez instytucje, a także organizacje emigracyjne i polonijne wyróżniające się taką działalnością (dział szósty w klasyfikacji). Liczebność tego typu instytucji na podstawie przeglądu dżs-ów oszacowano na ok. 100. Ogólna liczba instytucji polonijnych i emigracyjnych poszerza się jeszcze o kolejnych kilkadziesiąt organizacji i instytucji oddzielnie zaklasyfikowanych do działu siódmego *Nauka i szkolnictwo* (m.in. ośrodki nauczania na różnych poziomach oraz organizacje naukowe i oświatowe, w tym sporo towarzystw i zrzeszeń), a także organizacji związanych z Kościołem i religią (dział trzeci). Do rejestru instytucji dodać trzeba także biblioteki, archiwa i muzea (dział drugi). Wydane przez nie dokumenty przybliżają sferę intelektualnego i duchowego życia na emigracji. Różnorodność w nazewnictwie i statusie organizacyjnym wspomnianych organizacji wskazuje na szeroką panoramę form emigracyjnej i polonijnej aktywności. Są to: stowarzyszenia i towarzystwa, federacje, fundacje, instytuty, komitety, kongresy, koła, kluby, ogniska, związki, zrzeszenia, zjednoczenia itd. Wiele spośród nich zakończyło już swą działalność, tym bardziej z perspektywy wpływu lat wydane przez te organizacje dokumenty w postaci druków ulotnych i okolicznościowych nabierają znaczenia historycznego, a tym samym naukowego dla badań społecznych oraz historycznych, czy to koncentrujących się na jednej wybranej instytucji (lub ich grupach), czy też szerzej – na określonym zjawisku społecznym.

z polską emigracją w Wielkiej Brytanii, a szczególnie w Londynie, gdyż te zasoby – z racji lokalizacji Biblioteki Polskiej i jej zadań – uznać można za najbardziej kompletne źródło do prowadzenia badań. Pozostałe podklasy działu *Kultura* zostaną scharakteryzowane poniżej bardzo krótko, żeby jedynie zaznaczyć duży potencjał tej grupy dżs-ów w badaniach kultury emigracyjnej.

W dziale *Kultura* zgromadzono liczne dokumenty, które świadczą o promowaniu polskości przez instytucje polonijne. Największe zasługi w tym zakresie ma POSK, toteż w Bibliotece Polskiej najbogatsze i najliczniejsze są dżs-y związane z aktywnością tej instytucji. Dokumentują one w postaci m.in. programów, afiszy, zaproszeń, sprawozdań, zdjęć czy katalogów szeroką i bogatą działalność tego ośrodka, prowadzoną na rzecz polskiej społeczności zamieszkałej na stałe w Wielkiej Brytanii bądź przebywającej czasowo w Londynie, aktualnie najczęściej z powodów zarobkowych, biznesowych, naukowych lub turystycznych. Materiały te odzwierciedlają również działania kierowane do lokalnego środowiska brytyjskiego; ukazują ponadto żywe kontakty i współpracę z organizacjami oraz osobami z Polski. Wśród udokumentowanych w dżs-ach wydarzeń kulturalnych i społecznych są m.in. stałe imprezy o charakterze cyklicznym, jak np. „Czwartki w POSK-u” (do 1982 r.), a w nich recitale, kabarety, wieczory poezji, występy aktorów emigracyjnych, w okresie działania „Solidarności” spotkania z zaproszonymi gośćmi z kraju. Inne imprezy okolicznościowe to „Opłatek” i „Spotkania świąteczne”, „Tydzień Kultury Polskiej”.

Analiza dżs-ów dotyczących POSK-u oraz innych instytucji emigracyjnych rzuca światło na różne dziedziny działalności kulturalnej tych jednostek. Jednak za szczególnie cenne i priorytetowe w badaniach kultury emigracyjnej uznać trzeba dżs-y, które ściśle wiążą się z poszczególnymi obszarami kultury, takimi jak sztuka, muzyka, film, taniec czy teatr. Do grupy publikacji ulotnych związanych ze sztuką (m.in. malarstwo, tkactwo, rzeźba) zaliczono dokumenty związane z działalnością galerii artystycznych oraz z wystawami innych instytucji i organizacji, np. Stowarzyszenia Fotografików Polskich. Wśród galerii są polskie, tworzone przez Polaków, jak np. Studio Sienko Gallery czy do dziś działająca galeria przy POSK-u. Większość jednak (ok. kilkunastu) to galerie brytyjskie, reprezentowane w zbiorze dżs-ów emigracyjnych z uwagi na polski aspekt w ich działalności wystawienniczej, np. związany z twór-

czością artysty polskiego pochodzenia. Katalogi wystaw posłużyć mogą badaczowi do analizy obecności i popularności sztuki polskiej w danym kraju lub w społeczności lokalnej, w tym przypadku Londynu.

W dziedzinie muzyki szczególną uwagę zwraca się w Bibliotece Polskiej POSK na gromadzenie druków ulotnych związanych z występami artystów polskich, a także chórów i orkiestr. Są to zarówno wykonawcy reprezentujący Polonię, na stałe związani z krajem emigracji, jak również wykonawcy przybywający z Polski na występy gościnne do Wielkiej Brytanii. Jako przykłady dżs-ów muzycznych podać można programy oraz inne materiały poświęcone występom chórów działających w Londynie, np. Chóru im. F. Chopina i Chóru im. K. Szymanowskiego. Druki okolicznościowe w danym czasie historycznym zapowiadały, a z perspektywy upływu czasu upamiętniają takie wydarzenia, jak koncerty kolęd, muzyki religijnej czy recitale chopinowskie. W dziale tym mieszczą się także dokumenty związane z działalnością klubów muzycznych i stowarzyszeń, jak np. Jazz Cafe POSK, Konfraternia Artystów Polskich w Wielkiej Brytanii, Stowarzyszenie Chórów Polskich w Londynie.

W dżs-ach reprezentację, choć mniej liczną, znajduje także tematyka filmu polskiego, np. w postaci druków związanych z festiwalami i klubami filmowymi (m.in. Klubem Filmowych POSK); zbierane są recenzje i zapowiedzi filmowe. Dżs-y to także rejestr wydarzeń tanecznych, związanych z polską kulturą taneczną, m.in. festiwale folklorystyczne czy występy gościnne zespołów z Polski („Mazowsze”, „Śląsk”). Są także materiały przedstawiające działalność artystyczną zespołów polonijnych w Londynie („Karolinka”, „Mazury”, „Tatry”, „Żywiec”)²⁷.

Polski teatr w Londynie w świetle druków ulotnych zgromadzonych w Bibliotece Polskiej POSK w Londynie

W różnorodnych pod względem formy dokumentach tworzących kolekcję teatraliów Biblioteki Polskiej POSK została odzwierciedlona działalność artystyczna ok. 30 teatrów. W ponad tysiącu jednostek publikacji

²⁷ Druki ulotne należące do *Literatury i Sportu* stanowią mniej liczny zbiór dokumentów w porównaniu z liczebnością innych dziedzin kultury. Niewystarczający stopień opracowania tych dokumentów nie pozwolił na ich charakterystykę w niniejszym artykule.

ulotnych zapisano setki nazwisk artystów i ludzi sceny, przewijają się nazwy wielu teatrów i kabaretów.

Szczególnie cenną historycznie grupę teatraliów będących w posiadaniu Biblioteki Polskiej stanowią dżs-y związane z teatrami żołnierskimi (ok. 50 dokumentów). Były to teatry, których kilkuletnia zwykle działalność w okresie wojennym miała swój kres rok lub dwa lata po zakończeniu walk zbrojnych. Należały do nich: Czołówka Teatralna Wojska Polskiego „Lwowska Fala”, Lotnicza Czołówka Teatralna Polskich Sił Zbrojnych, Teatr Kukiełek 1. Dywizji Pancерnej, Teatr Polowy 1. Brygady Strzelców (Szkocja) oraz Teatry 2. Korpusu: Polska Parada, Teatr Dramatyczny 2. Korpusu²⁸, Teatr Polowy, Teatr Żołnierza i Teatr Żołnierski (W. Sikorskiego).

Po zakończeniu II wojny światowej w sierpniu 1946 r. żołnierze 2. Korpusu Armii Polskiej pod dowództwem gen. Władysława Andersa zostali z Włoch przerzuceni do Anglii i stali się cywilami. Podobnie jak na całym bojowym szlaku, towarzyszyły im zespoły teatralne. Większość artystów z tych zespołów pozostała w Anglii. Izolda Kiec w publikacji *Teatr służebny polskiej emigracji po 1939 roku. Z dziejów idei* ukazała, jak po zakończeniu II wojny światowej teatr żołnierski zmieniał status na cywilny. Artyści, którzy jeszcze niedawno byli żołnierzami na froncie, czuli się dalej tak, jakby nadal pozostawali w żołnierskiej służbie. Teatr po 1945 r. świadomie zrezygnował z ambicji artystycznych na rzecz patriotycznego obowiązku służenia Polsce i wierności narodowej tradycji²⁹.

Sytuacja teatru emigracyjnego zmieniła się po 1989 r. W obliczu politycznej wolności rodaków widz na emigracji poczuł się niejako zwolniony z „obowiązku” chodzenia do teatru z pobudek patriotycznych. Bardziej interesujące od występów emigracyjnych artystów i teatrów stały się dla widza spektakle teatrów przyjeżdżających z Polski lub teatr angielski. Ta historyczna zmiana polityczna w Polsce spowodowała

²⁸ O Teatrze Dramatycznym 2. Korpusu pisała Jadwiga Domańska z perspektywy „świadka i uczestnika wydarzeń teatralnych na wędrownym szlaku poza krajem”. Warto podkreślić, że historię teatru autorka przedstawiła, m.in. opierając się na danych zawartych w programie do przedstawienia *Droga Konrada*, które odbyło się 11 lipca 1947 r. w Londynie (program w posiadaniu Biblioteki Polskiej POSK). Zob. J. Domańska, *Teatru okres „heroiczny” i „służebny”*, [w:] *Teatr i dramat polskiej emigracji 1939–1989*, pod red. I. Kiec, D. Ratajczakowej, J. Wachowskiego, Poznań 1994, s. 13.

²⁹ I. Kiec, *Teatr służebny polskiej emigracji po 1939 roku. Z dziejów idei*, Poznań 1999, s. 9.

poniekąd kryzys teatru emigracyjnego³⁰. W podobnym duchu wypowiedziała się Dobrochna Ratajczak w publikacji zatytułowanej *Teatralna Odyseja: o twórczości scenicznej Drugiej Emigracji*, zwracając uwagę na swoistość teatru działającego na emigracji i tworzonej dlań literatury dramatycznej oraz wskazując różnice między sceną krajową a sceną emigracyjną³¹.

Omawiając historię formowania się polskich teatrów emigracyjnych w Londynie, trzeba nadmienić o działalności Związku Artystów Scen Polskich za Granicą, utworzonego w 1942 r. pod nazwą ZASP Gniazdo Londyn, zrzeszającego aktorów pod opieką władz polskich. ZASP niósł pomoc aktorom w trudnych początkach przekształcania teatrów wojskowych w cywilne i w okresie organizowania się uchodźstwa niepodległościowego³². Za jego sprawą w 1947 r. powstał pierwszy cywilny teatr polski w Wielkiej Brytanii, który podjął działalność w Londynie pod nazwą Polski Teatr Dramatyczny, w 1953 r. przekształcił się w Teatr Polski im. J. Słowackiego, od 1956 r. występował pod nazwą Teatr Polski i wreszcie od 1960 r. działał jako Teatr Polski ZASP. Pierwszym przedstawieniem była zagrana 11 lipca 1947 r. w Londynie *Droga Konrada*, widowisko złożone z fragmentów polskiej klasyki: *Dziadów* oraz *Ksiąg narodu i pielgrzymstwa polskiego* Mickiewicza, *Nie-Boskiej Komedii* Krasińskiego, *Wyzwolenia* Wyspiańskiego, *Sułkowskiego* Żeromskiego i *Hymnów* Kasprowicza. Ułożyli je wspólnie Leopold Kielanowski i Waław Radulski³³.

W latach 80. po wprowadzeniu stanu wojennego w Polsce Teatr Polski ZASP zasilili młodzi artyści z kraju. W repertuarze końca lat 80. i początku 90. pojawiły się m.in. *Markietanki z Kremla* według powieści Teresy Torańskiej *Oni*, *Wigilia generała* (Leopolda Okulickiego) oraz widowisko *Póki my żyjemy* zorganizowane na pomoc krajowi³⁴. Na

³⁰ Tamże, s. 65–67.

³¹ D. Ratajczak, *Teatralna Odyseja. O twórczości scenicznej Drugiej Emigracji*, [w:] *Mobilizacja uchodźstwa do walki politycznej 1945–1990*, pod red. L. Kliszewicza, Londyn 1995, s. 248–279.

³² Zob. I. Delmar-Czarnecka, *ZASP za Granicą*, [w:] *Teatr i dramat ...*, s. 26–29.

³³ Wszystkie wspomniane w niniejszym artykule teatry i ich spektakle znajdują odzwierciedlenie w dokumentacji źródłowej, jaką są dżs-y będące w posiadaniu Biblioteki Polskiej POSK w Londynie.

³⁴ K. A. Wysiński, *Teatr Polski ZASP w Londynie*, [w:] *Leksykon kultury polskiej poza krajem od roku 1939*, pod red. K. Dybciaka, Z. Kudelskiego, Lublin 2000, s. 442–444.

inaugurację otwarcia Sali Teatralnej POSK-u w 1982 r. ZASP wystawił sztukę Sławomira Mrożka *Ambasador* w reżyserii Leopolda Kielanowskiego. Inni dramaturdzy z kraju pojawiający się w repertuarze teatru to Marek Hłasko, Stanisław Tym, Agnieszka Osiecka czy Roman Brandstaetter. Warto wspomnieć o światowej prapremierze utworu Karola Wojtyły *Przed sklepem jubilera* (1979 r.). Opierając się na informacjach z ulotek teatralnych, programów i afiszy, można ustalić miejsca, gdzie odbywały się widowiska teatralne. U początków swego istnienia Teatr ZASP-u grywał głównie w Londynie w Klubie Orła Białego i w Ognisku Polskim, a od 1982 r. w Sali Teatralnej POSK-u. Spektakle wystawiał również w dużych londyńskich salach Royal Albert Hall, Scala Theatre i St. Pancras Town Hall. Kierownictwo artystyczne nad teatrem sprawowali między innymi Jadwiga Domańska, Waclaw Radulski, Leopold Kielanowski, Ryszard Kiersnowski oraz Irena Delmar. Nazwiska te przewijają się w wielu teatralnych dżs-ach.

W dalszej części tego historycznego przeglądu teatralnego można wymienić kilka scen, których poczynania w pierwszym dziesięcioleciu powojennym również zostały udokumentowane w drukach ulotnych z Biblioteki Polskiej POSK. Był to objazdowy Teatr Aktora Wojciecha Wojteckiego, Teatr Komedia Leopolda Skwierczyńskiego, Teatr Mariana Hemara oraz Teatr Ref-Rena (Feliksa Konarskiego).

Liczne teatralia towarzyszyły działalności artystycznej teatrów, które odegrały ważną rolę w emigracyjnym życiu kulturalnym w Londynie w późniejszych latach powojennych oraz w latach 80. i 90. XX stulecia. Jednym z nich był Teatr Pro-Arte działający od 1954 r. z przerwą w latach 1963–1967 jako teatr literacki, eksperymentalny pod kierunkiem artystycznym i reżyserskim Olgi Żeromskiej. Powstał on i funkcjonował, jak zresztą większość teatrów emigracyjnych, na zasadzie społecznej, nieraz w trudnych warunkach materialnych.

W 1959 r. z inicjatywy Reginy Kowalewskiej i staraniem 17 organizacji społeczno-kulturalnych powołano Teatr dla Dzieci i Młodzieży „Syrena”³⁵. Początkowo występował on bez stałego miejsca – w wynajmowanych salach w Londynie, w teatrach angielskich, polskich parafiach oraz dość często w Ognisku Polskim. Od 1982 r. zagościł na scenie w Te-

³⁵ Zob. szerzej: J. Radomska-Młodzińska, *Osobliwe dzieje londyńskiego Teatru dla Dzieci i Młodzieży Syrena*, [w:] *Teatr i dramat...*, s. 38–46.

atrze POSK-u, dając inaugurujące przedstawienie *Wielka przygoda małego Wawrzusia*. W tym dziecięco-młodzieżowym teatrze na przestrzeni czasu zagrały setki dzieci polskich emigrantów i Polonii.

Teatr Nowy POSK-u zaistniał w 1983 r. pod kierunkiem Urszuli Świąćickiej. Wystawiał swoje przedstawienia głównie w Sali Teatralnej POSK-u. Jako jedyny z dotychczas omówionych teatrów emigracyjnych zatrudniał zawodowych aktorów, którzy byli opłacani za swoją pracę. Inne teatry działały społecznie. W Teatrze Nowym POSK-u, oprócz aktorów osiadłych na Wyspach, pracowali także aktorzy, reżyserzy i scenografowie sprowadzani specjalnie z Polski. Był to teatr nowej emigracji, grywał sztuki, których nie można było wystawiać w kraju (*Mała Apokalipsa* Tadeusza Konwickiego, *Alfa* Sławomira Mrożka – zob. ilustracja 1). Działał do roku 1991 r., kiedy to po rezygnacji U. Świąćickiej zawiesił swą działalność.

Teatr Małych Form powstał w Londynie w 1990 r. za sprawą emigrantki politycznej z Polski Anny Marii Grabani-Richards. Repertuar teatru był ściśle związany z Polską. Jako cechę szczególną podać można to, że od 1992 r. dawał występy także w języku angielskim, prezentując publiczności anglojęzycznej polskich twórców, literaturę oraz zwyczaje i obrzędy z różnych części Polski³⁶.

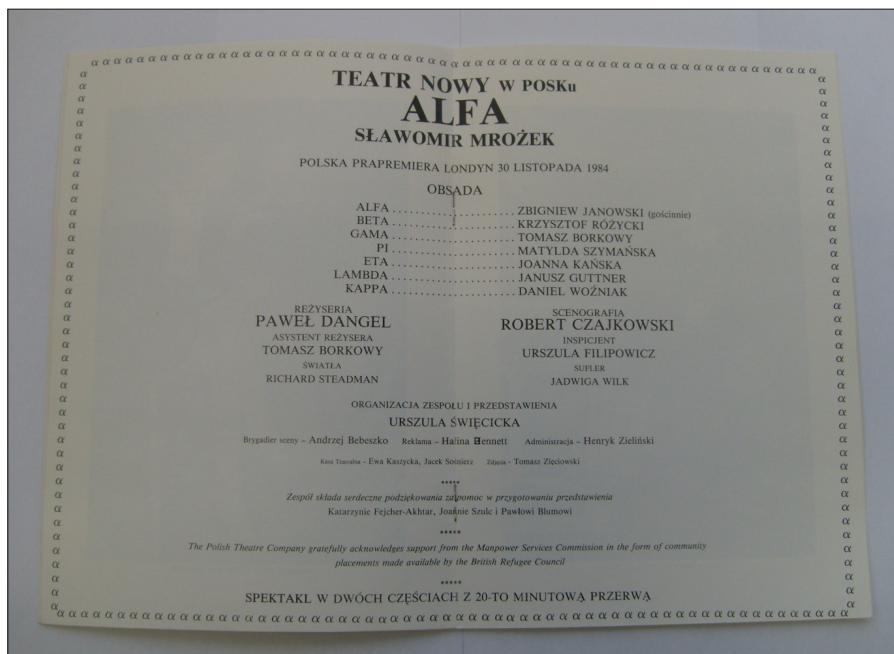
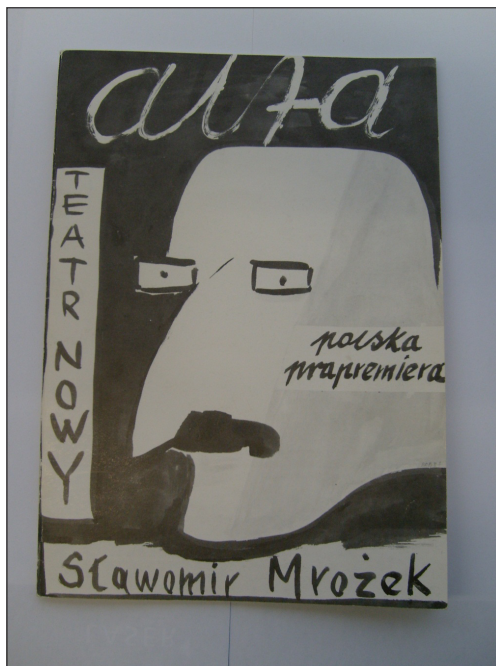
W różnych okresach historii powojennej do Londynu przybywali ze swoimi przedstawieniami artyści z Polski. Były to teatry, kabarety, a także artyści występujący indywidualnie. Dżs-y przypominają o gościnnych występach kilku teatrów ze stolicy Polski, takich jak Teatr Narodowy, Teatr Powszechny, Teatr Współczesny, Teatr Kwadrat i Teatr Rozmaitości. Oprócz warszawskiej sceny prezentowały się Teatr Stary, Teatr Rapsodyczny i Teatr Kantora z Krakowa; Teatr *Provisorium* z Lublina czy Teatr Ósmego Dnia z Poznania.

Wiele wydarzeń artystycznych, a wśród nich spotkań z wybitnymi artystami z Polski, miało miejsce w ramach działalności impresaryjnej prowadzonej w POSK-u przez Annę Gontę, Ewę Beclę, Ewę Muskalską, Irenę Delmar, Jerzego Szydłowskiego, Jurka Jarosza, Macieja Rostkow-

³⁶ Więcej o Teatrze Małych Form zob.: H. Taborska, *Polska kultura artystyczna na emigracji – formy i modele jej propagowania w środowiskach brytyjskich*, [w:] *Rola dawnej i nowej emigracji w warunkach Unii Europejskiej*, pod red. W. Lohman, Kraków 2006, s. 101-114.

Ilustracje 1-2. Program teatralny do sztuki Sławomira Mrożka *Alfa* (Londyn 1984 r.)

Źródło: Ze zbiorów dokumentów życia społecznego w Bibliotece Polskiej POSK w Londynie.

skiego, Marka Barańskiego oraz Urszulę Świącicką. W POSK-u na zaproszenie U. Świącickiej, o czym informują dżs-y, wystąpili m.in. Daniel Olbrychski w wieczorze poezji romantycznej (Adam Mickiewicz, Julian Słowacki, Cyprian Norwid) w 1982 r., Jacek Kaczmarski z recitalem piosenki w 1983 r., Jan Englert z *Monologami romantycznymi* w 1986 r. Kolekcję dżs-ów związaną z aktywnością impresaryjną wymienionych osób uznać można za dość kompletną z racji lokalizacji sceny w samym POSK-u, a więc i łatwości gromadzenia dokumentacji poświęconej tym wydarzeniom artystycznym.

Na podstawie analizy wszystkich teatraliów zebranych i opracowanych od strony formalnej i rzeczowej w Bibliotece Polskiej POSK badacz może nakreślić kompleksowy obraz życia teatralnego Polaków w Londynie od czasów II wojny światowej do chwili obecnej.

Opracowanie teatraliów emigracyjnych w aspekcie ich wykorzystania w badaniach naukowych

Opracowanie dokumentów życia społecznego, z uwagi na specyfikę ich powstawania i funkcji oraz różnorodność postaci i treści, jest zadaniem ciekawym, nieszablonowym, a przy tym niełatwym. Wymaga od osoby opracowującej dużej uwagi, namysłu i merytorycznego przygotowania, odwołań do wiedzy historycznej, zmusza nierzadko do korzystania z innych źródeł i materiałów w celu uzupełniania i weryfikacji danych. Dotyczy to także teatraliów. Dla przykładu, dość często w starszych dokumentach brakuje dat rocznych, widnieją jedynie daty dzienne, które z perspektywy upływu lat tracą odniesienie czasowe. W roku powstania informowały publiczność o nadchodzącej imprezie i wraz z zaistnieniem zdarzenia spełniły swój cel doraźny. Daty imprez artystycznych w takim przypadku ustalać trzeba, opierając się na innych źródłach, jak sprawozdania, biuletyny instytucji, opracowania historyczne, doniesienia i recenzje prasowe. W niektórych sytuacjach jedynie w przybliżeniu można określić daty wystawienia sztuki, np. na podstawie danych o kierownictwie teatru. Twórcy tych dokumentów nie myśleli (i nie myślą obecnie) o ich trwałym przechowywaniu i wartości, stąd często wykonane są oszczędnie, na kiepskim materiale i taniej techniką. Tymczasem zbiór dżs-ów może mieć wartość informacyjną, historyczną, a w wypadku niektórych

dokumentów także artystyczną dla osób poszukujących informacji o wydarzeniach z przeszłości lub prowadzących badania naukowe.

Przystępując do elektronicznego opracowania dżs-ów zgromadzonych w Bibliotece Polskiej POSK w Londynie, brano pod uwagę możliwe ich wykorzystanie naukowe. Dlatego w zaprojektowanej strukturze rekordu bibliograficznego dla druków ulotnych przewidziano dużą szczegółowość opisu zarówno cech formalnych dokumentu, jak i zawartości treściowej, informacyjnej. W opisie teatraliów uwzględnia się następujące dane dotyczące spektaklu bądź innego wydarzenia artystycznego: *pełny tytuł* wraz z *dotatkami*, *autor/autorzy* wystawianej sztuki lub programu imprezy, *nazwa teatru* lub *grupy artystycznej* (np. kabaretu), *współtwórcy wydarzenia* (reżyser, scenograf, kompozytor, kierownik lub organizator/impresario, wykonawcy w układzie przejętym z opisywanego dokumentu), *informacje o miejscu realizacji*, *daty z zaznaczeniem premiery spektaklu*, *liczba przedstawień*. Dodatkowe informacje dotyczą *honorowego patronatu i sponsorów* (często w tej roli występował prezydent Ryszard Kaczorowski i Feliks Laski), a także osób/instytucji, którym poświęcone było przedstawienie lub impreza jubileuszowa. W opisie fizycznym dokumentu podaje się *dane o jego postaci, objętości, ilustracjach i wymiarach*. W wypadku widniejących na dokumencie *danych drukarsko-wydawniczych* (co jednak należy do rzadkości w dżs-ach) uwzględnia się je także w opisie. Z uwagi na możliwe badania typograficzne tych cennych dokumentów przy opracowaniu plakatów wymienia się również jego autora czy drukarnię. Dodatkowe adnotacje dotyczą jednostkowych egzemplarzy, np. informują o dedykacji autora i autografach aktorów zamieszczonych na dokumencie.

Nazwisko każdej osoby bądź nazwa instytucji zaangażowanej w wydarzenie artystyczne znajduje swój odpowiednik w postaci hasła ujednoliconego i stanowi – obok kryterium tytułu dokumentu – dodatkowe lub główne kryterium wyszukiwawcze. Można zatem zestawić tytuły wszystkich sztuk i innych wydarzeń odnotowanych w dżs-ach, w których wystąpiło nazwisko aktora czy reżysera interesujące badacza. Stosuje się również hasła o szerokim zakresie, takie jak np. *Programy teatralne, Teatr polski (DŹS)*. Dzięki hasłu *Programy teatralne* możliwe jest sortowanie wyników wyszukiwania według nazwy teatru, następnie według miejsca i roku przedstawienia. Hasło *Teatr polski (DŹS)* grupuje wszystkie dokumenty skatalogowane jako programy i afisze według

kraju występu teatralnego i przedziału czasowego, w jakim odbyło się wydarzenie. Hasła i uwagi dotyczące zawartości dokumentu podawane są równoległe w języku polskim i angielskim.

Dzięki zastosowanym w opracowaniu dżs-ów rozwiązaniom baza katalogowa zawiera informacje wiernie przejęte z dokumentów i sama w sobie stanowi świetne źródło informacji o życiu społeczno-kulturalnym polskiej emigracji powojennej i obecnej zarobkowej. Dostarcza zapisane cyfrowo wiadomości o aktywności setek organizacji i osób działających na emigracji od czasów wojny, aż do chwili obecnej. Umożliwia również poznanie i analizę wydarzeń związanych często z uwarunkowaniami politycznymi czy społecznymi. W opracowaniu dżs-ów Biblioteki Polskiej POSK w Londynie przyjęto czasochłonną zasadę opisywania każdego jednostkowego dokumentu, doceniając wspomniane znaczenie historyczne, naukowe, patriotyczne, narodowe tychże dokumentów. Z danym wydarzeniem artystycznym, np. wystawianą sztuką teatralną, mogło wiązać się nawet kilka dokumentów różnych typów: bardziej rozbudowany kilku- lub kilkunastostronicowy program, następnie jedno- lub dwustronicowa zapowiedź lub ulotka informująca skrótowo o wydarzeniu, czasem także zaproszenie imienne lub blankiet zaproszenia, a do tego afisz, zdjęcia, recenzje prasowe. Każdy z wymienionych rodzajów dokumentów został opisany w oddzielnym rekordzie w bazie. Elementem łączącym wszystkie rekordy (a tym samym opisy dokumentów) związane z danym wydarzeniem jest tytuł imprezy, np. tytuł sztuki teatralnej. Niejednokrotnie informacje zamieszczone w opisach poszczególnych dokumentów uzupełniają się wzajemnie i dopiero zestawione razem obok siebie tworzą pełniejszy i wieloaspektowy obraz wydarzenia. Dzięki podaniu zawartości dżs-ów w postaci cyfrowej otrzymujemy dodatkowe możliwości wyszukiwawcze, a co najważniejsze, dostęp i korzystanie z ich zawartości informacyjnej staje się łatwiejsze i wygodniejsze.

Uznanie każdego z dżs-ów z tej grupy za jednostkowy przedmiot opisu w katalogu, a przy tym niezwykle wnikliwy i szczegółowy opis każdego z nich miały z założenia spełnić dwa cele. Po pierwsze, informacją bibliograficzną zwrócono uwagę użytkownika na występowanie dokumentu w zbiorach biblioteki i umożliwiono skorzystanie z rzeczywistego dokumentu. Po drugie, zawarte w rekordach dane faktograficzne w połączeniu z rozbudowanym systemem haseł formalnych oraz haseł rzecz-

wych pozwalają na prowadzenie kwerend i badań naukowych bez potrzeby czasochłonnego i żmudnego przeglądania licznych dokumentów.

Dżs-y, oprócz znaczenia historycznego, mogą mieć same w sobie wartość artystyczną, jak wspomniane wcześniej plakaty. Ważne jest zachowanie ich w oryginalnej postaci i poddanie konserwacji. Wydaje się jednak, że równie istotne w aspekcie ochrony materiałów przed zniszczeniem podczas użytkowania jest umożliwienie korzystania z informacji faktograficznej, opracowanej rzetelnie i wiernie na podstawie dżs-ów właśnie w postaci faktograficzno-bibliograficznych baz danych. Przy wielu tematach i problemach podejmowanych w badaniach nie jest konieczny ogląd samego dokumentu, lecz liczy się zawartość informacyjna, jaką on posiada, a ta może być zapisana w różnej postaci. W tym wypadku najważniejsze jest dokładne odzwierciedlenie danych obiektu źródłowego. Lepszym rozwiązaniem, ale dość czasochłonnym, mogłaby być digitalizacja druków ulotnych, skanowanie wszystkich dokumentów i łączenie skanów z opisami katalogowymi.

Podsumowując powyższe rozważania, należy podkreślić, że dzięki szybkiemu i łatwemu dostępowi do danych źródłowych o wydarzeniach artystycznych opisanych w bazie katalogowej lepiej widać potencjał informacyjny dżs-ów oraz możliwości wykorzystania ich jako głównego lub pomocniczego źródła do badań życia teatralnego polskiej emigracji i Polonii. Bardzo pożądane z punktu widzenia prowadzenia badań w Polsce nad teatrem emigracyjnym – bądź też szerzej nad polską kulturą emigracyjną w Wielkiej Brytanii – byłoby zapewnienie swobodnego dostępu online do katalogu Biblioteki Polskiej POSK w Londynie.

Bibliografia

200 lat teatru na Targu Węglowym w Gdańsku, pod red. Jana Ciechowicza, Gdańsk 2004.

Biblioteka Polska w Londynie: 1942–1992, komitet red. Zdzisław Jagodziński [i in.], Londyn 1993.

Biliński Lucjan, *Biblioteka Polska nad Sekwaną*, Warszawa 2009.

Encyklopedia wiedzy o książce, pod red. Aleksandra Birkenmajera, Bronisława Kocowskiego, Jana Trzynadłowskiego, Wrocław 1971.

Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego, kom. red. Karol Głombowski, Bolesław Świdorski, Helena Więckowska, Wrocław 1976.

- Firlej-Buzon Aneta, *Dokumenty życia społecznego w teorii i praktyce bibliotekarskiej w Polsce*, Warszawa 2002.
- Firlej-Buzon Aneta, *Dokumenty życia społecznego w Wielkiej Brytanii*, „Bibliotekarz” 1999, nr 9, s. 7–9.
- Firlej-Buzon Aneta, *Druki ulotne i okolicznościowe jako źródło do badań dziejów i kultury Dolnego Śląska lat 1945–1956*, Wrocław 2013.
- Giwer Olga, Bryszewska Monika, *Biblioteka Polska im. Ignacego Domeyki w Buenos Aires*. „Biuletyn EBIB” [online] 2006, nr 8 [dostęp 31 lipca 2016]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.pl/2006/78/a.php?giwer>.
- Kiec Izolda, *Teatr służebny polskiej emigracji po 1939 roku. Z dziejów idei*, Poznań 1999.
- Kurek Beata, *Afisz i programy teatralne teatrów krakowskich obrazem życia kulturalnego w XIX w.*, [w:] *Zbiory specjalne i regionalia w polskich bibliotekach naukowych i publicznych*, pod red. Radosława Gazińskiego, Szczecin 2010, s. 209–223.
- Kurzyńska Marta, „*Teatrologia stosowana – plakat teatralny ze zbiorów Książnicy Pomorskiej*”, „Bibliotekarz Zachodniopomorski” R. 45: 2004, nr 3/4, s. 5–15.
- Kus Jarosław, *Katalog dokumentów życia społecznego 1918–1939*, Lublin 2012.
- Michalska Mariola, *Pracownia Dokumentów Życia Społecznego w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Krakowie – historia i współczesność*, „Notes Biblioteczny” 2006, nr 2, s. 31–35.
- Mrozek Teresa, *Afisz, plakaty i druki ulotne z terenu Przemyśla w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu*, Przemyśl 2001.
- Orzechowski Emil, *Życie teatralne w świetle towarzyszących mu druków okolicznościowych*, [w:] *Druki ulotne i okolicznościowe – wartości i funkcje*, pod red. Krzysztofa Migonia, Marty Skalskiej-Złat, Anny Żbikowskiej-Migoń, Wrocław 2006, s. 279–296.
- Platt Dobrosława, *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Polskiej – POSK w Londynie za rok 2013* [online] [dostęp 31 lipca 2016]. Dostępny w World Wide: http://posk.org/c5/files/3414/1449/5307/SPRAWOZDANIE_2013.pdf.
- Podręczny słownik bibliotekarza*, oprac. Grzegorz Czapnik, Zbigniew Gruszka przy współpracy Hanny Tadeusiewicz, Warszawa 2011.
- Polska Bibliografia Bibliologiczna (1995–)* [online] [dostęp 31 lipca 2016]. Dostępny w World Wide Web: <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=12>.
- Przewodnik Bibliograficzny (MARC 21, 1973–)* [online] [dostęp 31 lipca 2016].

- Dostępny w World Wide Web: <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=23>.
- Ratajczak Dobrochna, *Teatralna Odyseja. O twórczości scenicznej Drugiej Emigracji*, [w:] *Mobilizacja uchodźstwa do walki politycznej 1945–1990*, pod red. Leonidasa Kliszewicza, Londyn 1995, s. 248–279.
- Seweryn Anna, *Funkcjonowanie polskiej książki za granicą na przykładzie działalności wybranych bibliotek Londynu*, [w:] *Biblioteki polskie za granicą*, pod red. Marii Kalczyńskiej, Danuty Sieradzkiej, Katowice 2007, s. 56–60.
- Słomianowska-Kamińska Emila, *Opracowanie afiszy w Gabinetie Dokumentów Życia Społecznego Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie – propozycje*, „Archeion” t. 45: 2003, s. 156–166.
- Słownik Języka Haseł Przedmiotowych KABA* [online] [dostęp 31 lipca 2016]. Dostępny w World Wide Web: http://centrum.nukat.edu.pl/indeks.php?option=com_nuslawkaba&temid=157.
- Stanula Małgorzata, *Promocja i dokumentacja dziedzictwa polskiej kultury w Wielkiej Brytanii*, [w:] *Przenikanie i rozpowszechnianie idei oraz doświadczeń. Zagadnienia międzynarodowego bibliotekoznawstwa* [CD-ROM], pod red. Marii Kocójowej, Kraków 2007, s. 107–111.
- Taborska Halina, *Polska kultura artystyczna na emigracji – formy i modele jej propagowania w środowiskach brytyjskich*, [w:] *Rola dawnej i nowej emigracji w warunkach Unii Europejskiej*, pod red. Wandy Lohman, Kraków 2006, s. 101–114.
- Teatr i dramat polskiej emigracji 1939–1989*, pod red. Izoldy Kiec, Dobrochny Ratajczakowej, Jacka Wachowskiego, Poznań 1994.
- Wysiński Kazimierz A., *Teatr Polski ZASP w Londynie*, [w:] *Leksykon kultury polskiej poza krajem od roku 1939*, pod red. Krzysztofa Dybciaka, Zdzisława Kudelskiego, Lublin 2000, s. 442–444.

Ephemeral Materials as a Source for Research on Polish Emigration Culture Illustrated with the Example of the Collections of the Library of the Polish Social and Cultural Association in London

ABSTRACT: Ephemeral materials are increasingly appreciated as a source for research. The content preserved in ephemeral prints is either the most fundamental or supplementary source of knowledge for scholars studying the history or activities of a community. In recent years, we have observed an increased

number of studies devoted to collections of non-standard publications kept in libraries. However, the holdings of libraries organized by Polish immigrants abroad are still relatively little known. The current paper describes the form and content of the collection of ephemeral materials preserved in the Library of the Polish Social and Cultural Association in London. As a significant source, the collection attracted the attention of researchers investigating the social and cultural life of Polish émigrés in Great Britain during the post-war period. It has been pointed out that ephemeral materials can contribute to various areas of research into immigrant culture. Among them, ephemeral publications related to theatre life are an invaluable source on the history of Polish theatres in London from the period immediately after the Second World War until the present. In the expectation of various strands of preliminary research and studies involving ephemeral materials, the authors conclude that it is a vital task to produce detailed descriptions of all documents in the form of a database of factual and bibliographical information (a library catalogue).

KEYWORDS: ephemeral materials, Polish emigration culture, Polish Library POSK in London, theatre life of the Polish emigration.

